

ДЕОНТОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Віталій КРАВЦОВ (Кіровоград)

У статті досліджуються теоретичні засади інтерпретації та зміст деонтологічної культури майбутнього вчителя. Автор розглядає деонтологічну культуру як важливу характеристику та складову методологічної культури майбутнього педагога.

В статье исследуются теоретические основы интерпретации и содержание деонтологической культуры будущего учителя. Автор рассматривает деонтологическую культуру как важную характеристику и составляющую методологической культуры будущего педагога.

Ключові слова: культура, методологічна культура, деонтологічна культура, деонтологія.

Реалізація основних завдань професійної діяльності, визначених у Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті та інших нормативних документах, вимагає від учителя бути здатним до творчої організації навчально-виховного процесу, здійснювати наукові дослідження педагогічного процесу з метою розробки і впровадження

авторських методик та технологій навчання і виховання, вільно володіти методологією педагогіки, опановувати новими технологіями та інформаційними системами, узагальнювати передовий педагогічний і методичний досвід, критично оцінювати результати власної роботи, творчо працювати у напрямку професійного самовдосконалення.

Як свідчить аналіз сучасної наукової літератури відповідність сукупності означених вимог може бути забезпечена за умови сформованості у майбутнього вчителя розвинутої методологічної культури, що робить актуальним дослідження теоретичних засад та практики її формування.

Слід відзначити, що теоретичні засади формування методологічної культури майбутнього вчителя обґрунтовані у працях відомих науковців: С.Гончаренка, В.Загвязінського, В.Краєвського, М.Нікандрова, А.Піскунова, Г.Щедровицького та ін.

Педагогічна методологія досліджується в роботах філософів В.Дмитрієнко, Г.Петрової, М.Розова, Г.Щедровицького; педагогів Є.Бондаревської, В.Гершунського, С.Гончаренка, В.Загвязінського, В.Краєвського, В.Полонського, І.Лернера, М.Скаткіна, В.Сластьоніна і інших. Основна увага ними приділяється методології конкретних педагогічних досліджень, загальній схемі педагогічних досліджень, методиці застосування в педагогіці загальнонаукових підходів: структурного, діяльнісного, системного, кібернетичного та інших методологічних підходів до професійної підготовки майбутніх учителів.

Проблеми методів і методології педагогічної діяльності та наукових досліджень стали предметом наукового пошуку закордонних науковців М.О'Коннора, Ф.Вудфорта, К.Інгекампа, Л.Мейніона, Е.Стоунса, Б.Холмса та ін. Зміст і функції культури, як базової категорії досліджуваного феномену розкрито у працях відомих філософів: В.Біблера, Д.Валєєва, П.Гуревича, Е.Ільєнкова, В.Межуєва.

Слід відзначити, що протягом останніх років значно підвищився інтерес до деонтологічної підготовки педагога. Як зазначає М.Васильєва: «використання деонтологічного аспекту в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя зумовлено високою роллю його педагогічної праці, необхідністю постійної взаємодії між учасниками педагогічного процесу, в якому дотримання обов'язку педагогом стає особливо значущим, оскільки від цього залежить майбутнє вихованців» [4, с.2].

Отже мета цієї статті – визначити зміст деонтологічної культури як характеристики методологічної культури майбутнього вчителя.

Насамперед для аналізу сутності категорій “методологічна культура” та “деонтологічна культура” необхідно зробити визначення базових понять. Зауважимо, що у філософському словнику за редакцією

І.Фролова категорія „культура” характеризується як соціально-прогресивна творча діяльність людини у всіх сферах буття і свідомості, що є діалектичною єдністю процесів опредметчування і розпредметчування, спрямована на перетворення дійсності, на перетворення багатств людської історії у внутрішнє багатство особистості, на всілякий вияв і розвиток сутнісних сил людини.

Натомість у цьому ж словнику поняття „методологія” має два значення: 1) сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що використовуються у будь-якій науці; 2) галузь знання, що вивчає засоби, передумови й принципи організації пізнавальної й практично-перетворюючої діяльності”. В «Українському педагогічному словнику» С.У.Гончаренка методологія розглядається у таких значеннях: 1) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці. 2) Вчення про методи пізнання та перетворення дійсності. У наш час вважається загальноприйнятим виокремлювати три види методології: а) часткову методологію – сукупність методів у кожній конкретній науці; б) загальну методологію – сукупність більш загальних методів (наприклад, методи педагогіки є одночасно і методами і загальною методологією для часткових дидактик, школознавства; в) філософську методологію – систему діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову методологію [6, с.207].

Деонтологія (від грецького „деонтос” – обов’язок і „логос” – вчення) – розділ етики, що розглядає проблеми обов’язку, сферу належного (того, що повинно бути), всі форми моральних вимог та їхнє співвідношення [6, с.86]. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що деонтологія має декілька тлумачень. З одного боку, це – етична наука, яка вивчає проблеми обов’язку людини; з іншого – вчення про моральні, професійні та юридичні обов’язки та правила поведінки фахівців по відношенню до людини, яка знаходиться у сфері виробничих і соціальних стосунків цих фахівців. Поняття „деонтологія” застосовується до будь-якої сфери професійної діяльності людини: медичної, юридичної, інженерної, управлінської і, звісно – до педагогічної. Деонтологія науково обґрунтовує необхідність свідомого підпорядкування особистих інтересів потребам суспільства в гармонійному поєднанні особистого і суспільного, визначає форми професійної моралі, виконання громадянського обов’язку в конкретній галузі суспільного життя і професійній діяльності.

Отже, педагогічна деонтологія – це наука про професійну поведінку педагогічного працівника, про його обов’язок. Змістом педагогічної деонтології є система моральне етичних норм і принципів, необхідних педагогові для виконання своїх професійних обов’язків. Ключовими

етичними категоріями педагогічної деонтології є: обов'язок, відповідальність, справедливість, честь і гідність, гуманність, демократичність, повага, співчуття [5]. Враховуючи, що вищезазначені морально-етичні категорії інтерпретуються в межах певного культурно-цивілізаційного соціального простору, деонтологію доцільно розглядати в контексті культурологічного підходу до професійної освіти.

На думку більшості науковців, у найзагальнішому вигляді реалізація культурологічного підходу як методологічної основи формування національної школи означає, що культура повинна стати змістом освіти у цій школі. Слід відзначити, що у вітчизняній науці домінують два підходи до визначення змісту культури – аксіологічний і діяльнісний. Як зауважує Г.Валєєв, перший напрямок виник в середині 60-х років, його прибічники розглядали культуру як сукупність створених людиною цінностей (матеріальних і духовних) [3, с.9]. Діяльнісний до інтерпретації культури дозволяє з одного боку враховувати контекст особистісного становлення (Л.Коган, В.Межуєв та ін.), а з іншого – розглядати культуру як універсальну властивість і прояв суспільного життя (Ю.Жданов, Е.Маркарян та ін.).

У сучасній західній філософії також розповсюдженим є аксіологічний підхід до тлумачення сутності культури. Зокрема, його дотримуються представники герменевтики (В.Дільтей, М.Хайдеггер, Х.-Г.Гадамер та ін), які роблять наголос на розумінні, сприйнятті і інтеріоризації особистістю культурних цінностей, пошуку універсальних смислових критеріїв в оцінці і інтерпретації наукового знання. Представники герменевтики вважають, що в процесі вивчення педагогічних концепцій, теорій і систем минулого слід прагнути до багатомірного і цілісного осмислення. Аналіз концепцій минулого, що складають основу методологічного культурного простору, передбачає врахування історичних соціокультурних ситуацій і реалій сьогодення, співвіднесення загально філософських, культурних і педагогічних позицій, котрих дотримувались автори тієї чи іншої концепції, і тих позицій, на яких стоять сучасні педагоги [3, с.10-11]. Герменевтика як теоретичний підхід до визначення змісту методологічної культури вчителя дозволяє осмислити весь напрацьований педагогічний досвід, усвідомити сенс педагогічних інновацій.

Методологічна культура майбутнього вчителя, як певний прояв і складова загальної культури, є складним утворенням, метасистемою, включає як форми соціального безсвідомого (колективні уявлення і символічні значення), способи трансляції соціального досвіду (традиції, звичаї і ритуали), способи соціалізації особистості (цінності, норми, правила) так і особливості особистісного розвитку. Отже, методологічна культура має колективний і особистісний (суб'єктний) виміри. У

філософській антропології М.Бахтіна культура розглядається як “форма буття індивіда як особистості – в необхідному спілкуванні з іншим індивідом, іншою особистістю, іншим світом, іншим культурним космосом свого “другого Я”. Культура є особливим “соціумом”, в якому індивіди однієї епохи і інших епох можуть спілкуватися між собою як особистості [1, с.217]. Таким чином, культура у розумінні М.Бахтіна, з одного боку є формою самоідентифікації і самодетермінації індивіда як особистості у певному соціумі (культурно-ціннісному просторі), з іншого – формою буття індивіда як особистості.

Наразі слід зауважити, що методологічна культура майбутнього вчителя має свою специфіку, що визначається її змістом та функціональним призначенням.

У традиційному, спрощеному уявленні методологічну культуру майбутнього учителя розуміють виключно як культуру розумової праці. На противагу цьому традиційному уявленню, відомі науковці В.Краєвський, В.Сластьонін, В.Тамарін та ін. вважають, що методологічна культура є важливою складовою професіоналізму та професійно-педагогічної культури вчителя, зумовлює його уміння самостійно конструювати освітній процес: ставити мету, формулювати завдання, конструювати гіпотези, застосовувати необхідні методи тощо.

В.Краєвський вважає, що, педагог, який володіє методологічною культурою, повинен знати методологію педагогіки й уміти застосовувати її у процесі розв’язання педагогічних ситуацій. Складовими методологічної культури при цьому він визначає: методологічні знання філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового й технологічного рівнів; здатність до проектування й організації навчально-виховного процесу: усвідомлення, формулювання й творче вирішення педагогічних задач, методичну рефлексію[9].

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що методологічна культура у об’єктивному вимірі існує як певний символічний простір. У процесі діяльності (навчальної, наукової, самоосвітньої, громадської) майбутні вчителі залучаються до зразків методологічної культури, зафіксованих у соціокультурному просторі (субкультурі) педагогічного ВНЗ, сприймають вже генеровані ідеї, народжують нові. Під час діяльності суб’єктів цього процесу зразки методологічної культури транслуються, зберігаються, сприймаються і використовуються як об’єктивні і суб’єктивні явища. Суб’єктивними ці явища стають тому, що хтось (певний суб’єкт) є автором тієї чи іншої ідеї, що становить основу явища, а об’єктивними – тому що ці явища відкриваються іншими суб’єктами, для яких вони існують об’єктивно, оскільки є результатом діяльності інших дослідників і визнаються науковим загалом.

У суб'єктному прояві методологічну культуру майбутнього вчителя ми розглядаємо як цілісне багаторівневе і багатокомпонентне утворення у структурі його особистості, інтегровану особистісно-професійну характеристику, що містить педагогічну філософію (переконання), знання педагогічної методології, володіння методами і методологією наукового пізнання, розумову діяльність в режимі методологічної рефлексії, розвинуті здібності критичного аналізу педагогічної дійсності, систему інтеріоризованих педагогічних та загальнолюдських цінностей, котрі визначають професійну свідомість, інтенсивність та якість професійної діяльності і детерміновані властивостями інтегральної індивідуальності.

Враховуючи ціннісний характер педагогічної діяльності, слід погодитися з Є.Бондаревською, яка наголошує, що особливістю методологічної культури є здатність вчителя до суб'єктивного розуміння педагогічного процесу, вміння вести методологічний пошук тобто оволодіння ним діяльністю з визначення сенсу, основ, ідей педагогічних явищ як особистісно значущих у контексті професійного саморозвитку та здійснення педагогічної діяльності [2, с.112].

Ми враховуємо думку М.Васильєвої, що як і будь-який інший процес, деонтологічна підготовка має свої цілі, завдання, структуру, функції, комплекс умов для успішного здійснення і передбачає оволодіння майбутнім педагогом знаннями про нормативну поведінку в різних ситуаціях професійної діяльності, сформованість умінь і потреби діяти відповідально, будувати відносини в системі "людина-людина" на основі деонтологічних принципів, норм та вимог, сформованість здібності до рефлексії особистої поведінки, що забезпечує формування деонтологічної компетентності [5].

Більшість дослідників переконані, що у сфері освіти методологічну культуру доцільно розглядати як культуру професійної діяльності й як певну культуру мислення, що проявляється в здатності до педагогічної рефлексії, уміннях самостійно порівнювати, зіставляти різні точки зору, виявляти власну позицію, науково її обґрунтовувати та професійно відстоювати. Для цього майбутньому вчителю потрібен необхідний інструментарій, за допомогою якого він буде виконувати зазначені вище операції, дії. До цих універсальних дій слід віднести отримані знання певних методологічних норм (правил наукового пізнання) та вміння їх застосовувати в процесі розв'язання різних педагогічних задач, нестандартних ситуацій.

Ми враховуємо думку В.Сластьоніна, що рефлексивна культура є системотвірним фактором професіоналізму та методологічної культури й визначається сукупністю здібностей, способів і стратегій, котрі забезпечують усвідомлення і подолання стереотипів особистісного

досвіду і діяльності педагога способом їх переосмислення, висування інновацій, що призводять до подолання проблемних ситуацій, які виникають у процесі вирішення професійних завдань [10].

Вважаємо, що рефлексивна культура майбутнього вчителя, як складова методологічної культури, являє собою системне особистісне утворення у складі таких компонентів, як: рефлексивність, професійно-особистісний, науковий і ціннісно-смысловий потенціал, відповідальність.

Отже, зміст та рівень розвитку методологічної культури вчителя визначається змістом його професійної діяльності. Чим змістовнішою за обсягом, характером є педагогічна діяльність, тим багатограннішою, різноманітнішою є взаємодія, тобто педагогічна діяльність визначає межі та способи взаємодії в навчально-виховному процесі. Культура взаємодії вчителя – це показник того, яким чином, за допомогою яких педагогічних завдань, способів, взаємостосунків йому вдається реалізувати загальні, соціально значущі завдання навчання та виховання. Відповідно, основою методологічної культури є мораль. Моральність характеризує вчителя у його ставленні до інших людей, покликана регулювати людське спілкування. Мораль передусім визначає, ким є для суб'єкта моральної діяльності інша людина. Мораль найбільш яскраво показує міру гуманності середовища, суспільства. Головна ціннісна орієнтація гуманістичної моралі на гармонійно розвинену людину полягає в культивуванні сутнісних сил особистості у навчально-виховному процесі..

Разом з тим, ефективність взаємодії в системі “вчитель – учень” залежить від характеру ставлення вчителя до виконання своїх професійних обов'язків. Учитель перебуває в центрі системи взаємодії у шкільному колективі, активно бере участь у регулюванні міжособистісних стосунків, підтримуючи та реалізуючи норми загальнолюдської моралі, здійснює моральний вплив на вихованців.

У цьому плані М.Каган доречно звертає увагу на те, що духовна активність людини виступає у двох формах – пізнання об'єктивного світу та його ціннісного усвідомлення, на основі якого формується ціннісна свідомість. Науковець зазначає, що “ціннісна свідомість визначає цілі культурної діяльності людини, її смисли, її спрямованість, а пізнання – найбільш ефективні способи досягнення цих цілей” [8, с.154].

М.Каган до основних видів діяльності відносить ціннісно-орієнтовану діяльність, яку вважає “особливою, самостійною й життєво важливою формою активності людини, необхідною в її практичному житті” [8, с.10]. На його думку, цінності є результатом активної діяльності суб'єкта, їхня сутність пізнається людиною й усвідомлюється лише у процесі суспільної діяльності, коли виявляється позитивна

значущість певних об'єктів. Відповідно цінності є певним критерієм оцінки особистістю предметів або явищ суспільного буття, основою його моральної культури.

Ми враховуємо думку І.Ісаєва, який вважає, що педагогічні цінності – це сукупність ідей, принципів, правил, норм, що регламентують педагогічну діяльність і педагогічне спілкування [7, с.13].

Аналіз наукової літератури з питань педагогічної аксіології, зокрема – праць Л.Архангельського, О.Асмолова, В.Мясіщева, В.Тугаринова та ін., дозволяє стверджувати, що ціннісні орієнтації майбутнього вчителя, сформовані на основі загальнолюдських, громадянських, освітніх і педагогічних цінностей, є основою його професійної позиції, як результату і критерію сформованості методологічної культури, а також – психологічним новоутворенням інтегрального характеру, який забезпечує цілісність свідомості, діяльності і поведінки особистості, є основою для розвитку деонтологічної культури майбутнього вчителя.

Ми враховуємо думку М.Васильєвої і вважаємо, що основою деонтологічної культури майбутнього вчителя є деонтологічна компетентність, яку дослідниця інтерпретує як інтегроване особистісне утворення, яке відображає його теоретичну і практичну готовність до здійснення нормативної професійної поведінки. Деонтологічна компетентність є одним із необхідних складників професійної компетентності педагога [4, с.2].

Відтак, метою професійної підготовки майбутнього педагога є його підготовка до здійснення нормативної професійної поведінки в галузі практичної педагогічної діяльності через формування системи методологічних знань, ціннісних орієнтацій, деонтологічних знань, умінь, навичок, особистісно значущих якостей і умінь здійснювати рефлексію власної поведінки та педагогічного процесу. Відповідно, як вважає М.Васильєва, процес професійної підготовки має бути спрямований на формування у студентів професійно-педагогічної спрямованості на здійснення нормативної професійної поведінки, інтересу до проблем педагогічної деонтології; формування стійкої мотивації, спрямованої на удосконалення власної професійної поведінки; оволодіння знаннями в галузі педагогічної деонтології; оволодіння вміннями і навичками здійснення нормативної поведінки в різноманітних ситуаціях практичної професійної діяльності; конкретні дії суб'єкта, спрямовані на подолання суперечностей між бажаною і реальною професійною поведінкою [4, с.5].

Деонтологічна культура реалізується також і за допомогою педагогічної вимогливості. Педагогічна вимогливість – це глибоко продумана лінія поведінки педагога-вихователя, яка не містить формалізму, догматизму, деспотизму у професійних діях. Вимогливість –

це вміння вчителя підходити до оцінки особистості учня, його поведінки, знань та умінь на основі найвищих суспільних критеріїв, постійного усвідомлення необхідності вдосконалення особистості вихованця, його ерудиції, культури, моральності.

Основою вимогливості до учнів є повага до них – професійно-моральна норма деонтологічної культури, а також необхідна умова співробітництва з учнями як у навчальній, так і в позакласній роботі. На нашу думку, зміст деонтологічної культури вчителя має включати наступні професійно-етичні погляди:

- вимогливість до учнів як міра поваги до них та як показник реалізації цієї поваги;
- повага до думки учнів про вчителя як основа вимогливості учителя до себе;
- терпимість до самотійності думки, почуттів і вчинків учнів, уміння не забороняти їх навіть тоді, коли вони з погляду вчителя є неправильними;
- довіра до кожного учня, до його думок та вчинків.

Таким чином, деонтологічна культура може розглядатися як важлива складова методологічної культури майбутнього вчителя, важливий показник його професіоналізму, цілісне особистісно-професійне утворення, що формується у процесі неперервної професійної освіти, є результатом загальнокультурного розвитку, зумовленим вимогами професійної діяльності та усвідомленням професійного обов'язку. Зміст деонтологічної культури визначається в контексті змісту методологічної культури, окреслюється змістом педагогічної етики, нормами професійної моралі, цінностями педагогічної діяльності. Деонтологічна культура проявляється у повсякденній професійній діяльності, в межах встановлених моральних норм і правил, гуманістичних традицій педагогічного соціокультурного простору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М.Бахтин. – М.: Искусство, 1979 – 424 с.
2. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания / Е.В.Бондаревская, С.В.Кульневич. – Ростов-на-Дону: «Учитель», 1999 – 560 с.
3. Валеев Г.Х. Формирование методологической культуры педагога-исследователя. / Г.Х.Валеев. – Челябинск, «Факел», 2000 – 111с.
4. Васильева М.П. Роль деонтологічної підготовки у процесі професійної підготовки сучасного педагога / М.П.Васильева // www.nbuv.gov.ua/portal/.../10vmptft.pdf
5. Васильева М.П. Теорія педагогічної деонтології / М.П.Васильева –Х.: Нове слово, 2003. – 216 с.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.

7. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя высшей школы: воспитательный аспект. / И.Ф.Исаев. – Москва-Белгород: Везелица, 1992. – 102 с.

8. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. / М.С.Каган // Избр. статьи. – Л.: Изд-во ЛГУ. – 1991. – 384 с.

9. Краевский В.В. Три измерения в педагогике / В.В.Краевский // М.Н.Скаткин и современное образование: Материалы научно-практ. конф. В 2-х т. – М.– 2000. – Т.1. – С.11-17.

10. Сластенин В.А. Рефлексивная культура и профессионализм учителя // Педагогическое образование и наука / В.А.Сластенин. – 2005. – № 3. – С.37-43.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кравцов Віталій Олександрович – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів – дослідження теорії і практики формування методологічної культури майбутнього вчителя.